

УДК 34.01:316.4.057.2

Олексій Макаренко,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри історії і теорії держави та права

юридичного факультету Запорізького національного університету

ОЗНАКИ ПРАВА ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Встановлено ознаки права відкритого суспільства, а саме: першочергове забезпечення прав і свобод людини та суспільства у сферах охорони здоров'я, соціального захисту, духовно-культурного та економічного розвитку, за умов мінімального витрачання ресурсів; інформативність взаємовідносин громадян; демократія; неупередженість, самостійність і незалежність правосуддя; мінімальна корупція; мир і толерантність етносів між собою, їх рівноправність. Наголошено, що стан відображення цих ознак у національному законодавстві залежить від рівня цивілізаційного розвитку країни. Обґрунтовано, що ці ознаки мають бути відображені в актах міжнародного права.

Ключові слова: відкрите суспільство, демократія, міжнародні відносини, ознаки права, освіта, права людини, ресурси.

Осмилення права за посередництва наукових понять передбачає врахування конкретно-історичного контексту, що визначає розуміння сутності та змісту права. Виокремлюючи у цьому контексті якісний стан економіки та рівень духовності людей, отримуємо специфіку якостей і призначення правової матерії соціального життя сучасності. Соціум, який успішно розвивається не за рахунок порушення прав інших людей, вважається відкритим, а його право таким, що має ознаку відкритості, тобто здатне найточніше відтворювати у собі об'єктивну картину суспільних відносин, які визначають соціальний прогрес. Сутність цих взаємозв'язків обумовлює важливість їх пізнання, результати якого повинні своєчасно знайти свої адекватне відображення у законодавстві, ставши загальнообов'язковими для всіх, у т. ч. тих, чия діяльність зумовлює закритість суспільства.

На сьогодні аналіз ознак, принципів та інших характеристик права, у т. ч. в умовах відкритого суспільства, здійснений у великій кількості наукових робіт вітчизняних (С. Бостана, В. Гейця, С. Гусарева, М. Козюбри, А. Колодія, О. Лисенко, В. Манжури, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, О. Скакун, О. Тихомирова, І. Усенка, О. Ярмиша та ін.) і зару-

біжних (Я. Джарві, І. Лукашука, Дж. Лула, В. Лунєєва, М. Марченка, Г. Маслова, Н. Матузова, Дж. Сороса, Б. Топорніна та ін.) філософів, юристів та економістів. Утім риси права, обумовлені відкритістю суспільства, залишились розкритими недостатньо повно й всебічно. Зазначене зумовлює актуальність обраної теми.

Об'єктом цієї статті є специфічні риси права відкритого суспільства. Предметом статті — концептуальне визначення специфічних рис права відкритого суспільства. Метою статті — концептуальне визначення специфічних рис права відкритого суспільства. Завданнями автора є: аналіз рис права як наслідку відкритості суспільства; встановлення ролі та значення цих ознак правових механізмів у забезпеченні відкритості останнього.

Методи дослідження: структурно-функціональний, системно-логічний, концептуалізацій, діалектичний і формально-логічний тощо.

На підставі емпіричних даних трагедій Другої світової війни та подібних подій К. Поппер встановив недоліки теорії громадянського суспільства та переосмислив її у концепції відкритого суспільства, де окреслені основні засади, ознаки, функції останнього, у т. ч. загальні ідеї напрямів реформування дер-

жави і права, що перетворюють їх на ефективні механізми забезпечення прав людини і людських спільнот і передбачають наявність таких ознак: демократичного ладу; плюралістичних публічних дебатів, які доповнює свобода преси та прийняття індивідуальних і колективних рішень; відмови від політики терору та війни з сусідніми країнами; поваги до меншин; незалежності правосуддя; децентралізованої й відкритої економіки; мінімально корумпований державний апарат, здатний гарантувати внутрішню і зовнішню безпеку за умови явної підтримки більшості населення [1]. Усі ці ознаки стають реальністю тоді, коли вони знаходять своє належне закріплення у законодавчих нормах.

Духовно-культурна сфера життя є першою підвалиною існування і розвитку суспільства. Тому інститути освіти і культури, охорони здоров'я та гідного соціального забезпечення людини є пріоритетними, у т. ч. такими, що мають захищене від зменшення фінансування (з бюджетів та з інших державних фондів) своєчасного, в потрібному змісті, обсязі та місці. Зміст дій суб'єктів механізму держави повинен бути визначений у нормативно-правових актах (далі — НПА) достатньо детально, а саме: чіткі та однозначні обов'язки усіх працівників органів публічної адміністрації (у т. ч. підприємств та неприбуткових організацій) щодо реалізації функцій у зазначеній сфері, контроль за їх належним здійсненням, відповідальність за неналежні виконання і контроль. Тобто законодавство з питань освіти і культури, охорони здоров'я та соціального забезпечення повинно відповідати природі людини та соціуму, у т. ч. закономірностям ефективного публічного управління, і гарантувати досягнення таких результатів: 1) виховання людини відкритого суспільства — біологічної істоти, яка не тільки зовнішньо нагадує людину, але є такою внутрішньо, тобто свідомо та за власною волею оволодіває таким рівнем культурної компетенції, який мінімально необхідний для самостійного вико-

нання нею соціально значущої і такої, що має позитивну сутність (тобто забезпечує прогрес), функції. Виховання впродовж усього життя — від моменту народження до здобуття вищої освіти, підвищення кваліфікації на роботі та гідного використання своїх життєвих сил після виходу на пенсію; 2) створення умов для максимально тривалого фізично і духовно повноцінного життя. У відкритому суспільстві джерело життєвого пориву (свідомість і надсвідомість) має імпульс до розгортання енергії людей у більш високі форми існування, виключаючи можливості обрання тупикових напрямів реформування та забезпечуючи соціальний прогрес. Людина керується інтелектом, а не інстинктами, користуючись свободою, вільно виявляючи свої почуття і думки, обумовлені внутрішніми переживаннями і знаннями [2]. Між іншим, результати проведеного нами соціологічного опитування виявили, що фахові знання більшості випускників вищих навчальних закладів України є задовільними — так вважають 43% респондентів, незадовільними — 23%, добрими — 30%*.

Законодавчо забезпечивши рівні фізіологічні та духовні умови розвитку людей, виходячи з їх об'єктивних природних здібностей (далі — розвинені громадяни), вони отримують реальну можливість вільно і на паритетних (щодо один одного) засадах конкурувати між собою, обирати варіанти реалізації цієї позитивної потенційної енергії на практиці, відтворювати соціальну систему і розвивати її, зокрема шляхом своєчасного заміщення на посаді об'єктивно менш ефективного більш ефективним працівником. За К. Поппером і С. Ліпсетом, внутрішня структура відкритого суспільства дозволяє його членам вільно пересуватися з одного соціального прошарку в інший (теорія соціальної конкуренції). За даними вищевказаного анкетування, громадяни конкурують за відсутності адекватних засобів та в умовах нерівноправності (66,7% респондентів). Отже, максимальний розвиток здібностей кож-

* У квітні, липні і серпні 2012 р. всього проанкетовано 30 громадян, усі мінімум з однією вищою освітою і стажем роботи; з них 11 безробітних, інші — підприємці і/або експерти (12 підприємців і/або експертів з м. Токмак Запорізької області, інші — з м. Запоріжжя).

ного члена суспільства обумовлює його відкритість. Такий розвиток нині особливо чутливий до відображення справедливості, свободи, рівноправності та інших загальноправових принципів у законодавчих механізмах, досконалість яких означає, що кількість і якість ресурсів є однаковими для всіх громадян країни. Описані якості права виражаються у такій його ознаці, як антропосоціовимірність у сферах охорони здоров'я, соціального забезпечення, духовно-культурного розвитку.

Відкрите суспільство потребує наявності законодавчих механізмів вільного і максимально швидкого створення та передачі усіх корисних та важливих ідей (ініціатив, проектів) — відомостей, які сприятимуть максимально швидкому розвитку людини і суспільства за умови мінімального витрачання ресурсів — від її авторів до органів публічної влади та інших суб'єктів, які своєчасно реалізують їх на практиці (чи сприятимуть такій реалізації). Як слушно зазначив М. Азаров: «...І система управління в країні має здійснюватися не лише через бюрократичні канали, а й через суспільні механізми» [3]. О. Сурілов влучно підкреслив, що важливою ознакою відкритого суспільства стає свобода людей у сфері використання інформації в усіх сферах їх життєдіяльності. На його думку, право, держава, їх структурні підрозділи — це відкриті системи. «Як такі, — писав він, — вони знаходяться у стані постійного обміну інформацією із соціальним середовищем, у якому вони функціонують» [4].

Отже, черговою ознакою права відкритого суспільства є його здатність забезпечувати інформативність взаємовідносин розвинених громадян.

Зміст поняття відкритого суспільства збагачується також за рахунок додавання до його обсягу категорії демократії. М. Михальченко і Г. Дашутін визначили відкритість суспільства за критерієм незамкненості центру владної еліти, яка відкрита для поповнення тими громадянами, які здатні займатися політикою [5]. Суспільство стає відкритим тоді, коли кожен громадянин може зі знанням ситуації діяти в особистих і спільних інтересах, а також накопичувати інформа-

цію, визначати свої вподобання і, відповідно, голосувати на виборах [60]. Практичне утвердження політико-правової системи, яка дозволяє обрання і призначення на посади органів публічної влади розумних та здібних до максимально ефективного виконання усіх важливих задач соціального розвитку, у т. ч. за рахунок вільної передачі правдивої інформації про них, а також шляхом створення і вмілого використання (на користь людини і суспільства) відомостей у межах предмета їх діяльності, здійснюється через ухвалення відповідних норм конституційного та адміністративного права.

Отже, у політичній сфері законодавство відкритого суспільства повинно належним чином забезпечувати демократичний устрій політичного життя — пасивне і активне виборче право, право організувати і брати участь у демонстраціях та інших подібних заходах, звертатися до органів публічної влади та отримувати від них потрібну допомогу тощо.

Гарантування прав людини і суспільства у вищезазначених сферах далі розгортається у вимогах законодавства до процедур ухвалення рішень органами публічної влади з питань розвитку народного господарства, контролю за ухваленням та виконанням цих рішень. Оскільки тільки прибутки, отримані в результаті підприємницької діяльності, стають єдиним джерелом задоволення потреб з відтворення енергії та фінансування будь-яких проектів розвитку, то у правових нормах, що регулюють економічні відносини, необхідно відображати такі правила, які сприятимуть максимізації прибутків за умови мінімального витрачання ресурсів. Ухвалення таких норм передбачає обов'язкове врахування думки експертів, дотримання принципу пріоритетності та фундаментальності соціального розвитку — витрачання коштів у напрямі від найбільш до найменш важливих та системоутворюючих проектів. Наприклад, фундаментальним проектом є автомобілебудівна галузь, її розвиток означає зростання роботи низки суміжних галузей і підгалузей промисловості, що у сукупності приносить великий соціальний ефект: зайнятість населення (у 2008 р. — році найбільшого

росту, в Україні 85 тис. осіб, у загальному обсязі ВВП складала 3,6%), сплату податків (у нашій державі — 5,8 млрд грн у 2009 р.) [7] і соціального внеску тощо. Водночас на сьогодні в Україні відсутня державна програма розвитку автомобілебудування — первинний елемент правового механізму реалізації будь-якого рішення публічної влади у цій сфері. При цьому втручання держави в економічні відносини повинно бути мінімальним, але достатнім для утвердження децентралізованої, конкурентоспроможної, вільної для обміну капіталом економіки і свободи економічної конкуренції [8; 9], тому право відкритого суспільства повинно забезпечувати рівні стартові можливості для підприємництва, гідний (з урахуванням досягнень цивілізації людей) стандарт життя кожній розвиненій людині та їх спільнотам. За даними зазначеного соціологічного опитування, рівень економічного розвитку нашого суспільства скоріше або зовсім не сприяє громадянам у реалізації та захисті їх прав і свобод (79,7 %). Отже, право відкритого суспільства є економічно антропосоціовимірним.

Вирішення проблем належної реалізації, охорони і захисту правових можливостей суб'єктів права у відкритому суспільстві покладається головним чином на неупереджених суддів і судову владу, самостійну й незалежну від виконавчої, як найбільш схильної до порушення правових норм, та інших гілок влади. Як вірно зазначив В. Городовенко: «Незалежність складає універсальний контекст функціонування судової влади та її носіїв» [10]. Гарантування дотримання цього принципу означає здійснення судом правосуддя та інших функцій відповідно до загальноправових принципів права. Відображення у законодавстві цих гарантій полягає у закріпленні автономних порядків (без одноосібного впливу органів виконавчої влади) фінансування і матеріально-технічного забезпечення судів, виключенні можливості отримання суддями вказівок від будь-кого, недопущенні переведення суддів на інші посади за наслідками ухвалення ними рішень всупереч вказівкам інших осіб. Отже, черговою ознакою права відкритого суспільства стає його здатність

забезпечувати неупередженість, самостійність і незалежність правосуддя.

Дієвість права як така виключається в умовах, коли посадовці органів публічної влади користуються своїми капіталами, у т. ч. керують власними інтересами під час виконання покладених на них законодавством функцій з розвитку людини і суспільства. Виникає за таких умов свавілля посадовців, незахищеність та відставання у розвитку людей характерні для закритого суспільства. Відкритість забезпечують тільки ті законодавчі механізми, які усувають причини та умови корупції, у т. ч. закріплення системи використання прибутків у місці розташування суб'єкта господарювання, спрямування цих коштів на наповнення бюджетів та виплати високої заробітної плати працівникам суду та органів виконавчої влади, правоохоронних органів, медикам, вчителям. Правові механізми максимального зниження корупції в органах публічної влади підвищують її явну підтримку більшої частини населення та здатність гарантувати внутрішню і зовнішню безпеку своїм громадянам. У нашій державі рівень корупції органів влади залишається стабільно високим, а саме: індекс сприйняття корупції впродовж 2007—2011 років зріс з 3,6 до 2,2 бала (з 10 можливих), що дорівнює рівню країн Африки, які тільки розвиваються; за результатами згаданих вище соціологічних досліджень — громадяни домагаються належної реалізації та захисту своїх прав і свобод за рахунок корупції (83,3% респондентів). Отже, у відкритому суспільстві право мінімізує корупцію.

Право відкритого суспільства характеризується здатністю забезпечувати толерантне, недискримінаційне, мирне й вільне спілкування етносів між собою. У нинішніх умовах посилення глобалізації актуалізує низку питань полікультурності сучасних суспільств, їх відкритості щодо процесів акультурації, наприклад, українське суспільство у духовно-культурній сфері помірковано закриті [11]. Л. Берталанфі підкреслив, що за критерієм здатності соціальної системи до обміну інформацією з іншими людськими спільнотами, вона визначається як відкрита чи, навпаки, — як закрита

соціальна система [12]. У законодавстві треба максимально враховувати права національних меншин та інших соціальних груп, одночасно надійно гарантувавши розвиток єдиної титульної нації. Це є особливо актуальним для України, де проживають представники понад 139 національностей, які складають 10 млн людей. Як слушно зазначили Г. Удовенко та І. Заєць: у концепції державної етнонаціональної політики України потрібно зафіксувати, що мовою міжнаціонального спілкування є українська мова [13]. Отже, право відкритого суспільства покликане утверджувати мир і толерантність етносів між собою, об'єднувати націю, у т. ч. за ознакою спільної мови.

Нааявність зазначених вище ознак у праві проявляється розбудовою паритетних зовнішніх відносин з сусідніми країнами. За результатами зазначеного вище анкетування, взаємовідносини України з Російською Федерацією і США, а особливо з ЄС визнані нерівноправними — ці країни у своїх інтересах здійснюють тиск на нашу державу (відповідно 63,3%, 60%, 66,7%). У нинішніх умовах зростання нераціонального використання ресурсів навколишнього середовища [14], ресурси країни стають причиною війни з іншими країнами. Тому, відповідаючи усім вищевстановленим критеріям, право відкритого суспільства повинно містити достатні механізми посилення безпеки людей, у т. ч. через надійні охорону і захист природних ресурсів країни: функціонування безздатної армії, якій, за прикладом Франції та інших розвинених країн, доцільно мати ядерну зброю. Наприклад, законодавчі механізми, які передбачають відтворення такої зброї у Північній Кореї, суттєво ускладнюють напад інших країн на неї, хоча треба зазначити, що цій країні допомагає уникати конфліктів з іншими державами відсутність у неї природних ресурсів, потрібних нападникам. Водночас відсутність такої зброї у Лівії спростило іноземним державам знищення впродовж лютого—жовтня 2011 р. її ефективної системи господарювання і використання у своїх інтересах національних багатств цієї країни.

На міжнародному рівні утвердження

спільноти відкритих суспільств передбачає створення правових механізмів виключення можливостей захоплення однією державою іншої держави, наприклад описаних М. Хардтом і А. Негрі [15], Дж. Соросом [16] і т. п. Зasadничими для розбудови відкритого суспільства є такі правила міжнародно-правових актів: 1) принцип паритетності, виходячи з приблизно однакового рівня відкритості (розвитку) людських цивілізацій або досягнення паритету за рахунок внесення до угод компенсуючих переваг тим країнам, які мають нижчий рівень розвитку (наприклад за індексом людського розвитку) і докладають достатніх зусиль для прогресу. Виконуючи такі угоди, країни будуть дотримуватися балансу в обміні інформацією та іншими ресурсами, необхідних умов відкритості сфери ухвалення рішень зі сталого розвитку; 2) інші загальноправові і міжнародно-правові принципи — невтручання у внутрішні справи, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань та ін. При цьому на сьогодні, з урахуванням дисбалансу розвитку різних країн світу між собою; досвіду безпідставного втручання у внутрішні справи, внаслідок перекручень фактів та відсутності чітких меж визначення реальних (не надуманих) підстав для такого втручання, — необхідно закріпити критерії віднесення країн до відкритих, таких, що відкриваються, і закритих, а також методики чіткого обрахування цих критеріїв. У цьому разі проблема взаємної агресії країн зникне сама собою. Адже насправді розвинені відкриті країни є самодостатніми, тобто або мають усе необхідне на своїй території (що є виключенням з правила), або створюють таку продукцію, за яку можуть обміняти (не відібрати) в інших народів те, чого їм не вистачає. Отже, у міжнародно-правових актах і національному законодавстві треба відобразити зміст міжнародних відносин таким чином, щоб обумовити позитивні тенденції розвитку кожної країни і людства у цілому.

Створення законодавства, яке уособлюватиме усі вищеописані ознаки права відкритого суспільства, здійснюється за рахунок безперервного вдосконалення юридичної техніки створення НПА та її

вмілого використання (наприклад, формалізації правил поведінки та доречного внесення до текстів НПА оціночних понять).

Таким чином, поєднання результатів аналізу концепції відкритого суспільства К. Поппера та її релевантних інтерпретацій уможливило з'ясування того факту, що ключовою проблемою правової системи відкритого суспільства є визначення необхідних механізмів одночасно належного забезпечення прав і свобод людини та соціуму для їх максимально швидкого розвитку. Враховуючи вищезазначене, вирішення цієї проблеми обумовлює антропосоціомірність права відкритого суспільства — здатність права першочергово забезпечити: 1) максимально повну реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини та суспільства у сферах охорони здоров'я, соціального забезпечення, духовно-культурного та економічного розвитку, за умови мінімального витрачання

ресурсів; 2) інформативність взаємовідносин розвинених громадян; 3) демократичний устрій політичного життя; 4) неупередженість, самостійність і незалежність правосуддя; 5) мінімальну корупцію; 6) мир і толерантність етносів між собою, об'єднання нації, також за ознакою спільної мови; 7) рівноправність нації і практичну реалізацію усіх інших загальноправових, а також міжнародно-правових принципів у міжнародних відносинах. Залежно від рівня цивілізаційного розвитку країни ці якості права різною мірою відображені у її національному законодавстві, об'єктивно пронизуючи усю її правову систему. Більше того, з урахуванням змісту процесів глобалізації, зазначені якості повинні бути відображені у міжнародно-правових актах. У подальшому з'ясуємо об'єктивізацію ознак права відкритого суспільства у нормах національного законодавства і міжнародного права.

ПРИМІТКИ

1. Ладюрі Е. Відкритість. Суспільство. Влада: від Нантського едикту до падіння комунізму / Еманюель Ле Руа Ладюрі у співпраці з Гійомом Буржуа ; пер. з фр. Є. Марічева. — К. : Ніка-Центр, 2008. — С. 11—12.
2. Бергсон А. Два источника морали и религии. — 2-е изд., испр. / Анри Бергсон ; пер. с фр. А. Б. Гофмана. — М. : КДУ, 2010. — С. 49—52.
3. Державою керують суспільні механізми. Позиція: владі потрібна критика для реальної оцінки ситуації в країні // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 147. — С. 2.
4. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособ. / Алексей Васильевич Сурилов. — К. ; О. : Вища школа, 1989. — С. 80.
5. Михальченко М. Політичний ідеал відкритого суспільства в умовах «керованої демократії» / М. Михальченко, Г. Дашутін // Вища освіта України. — 2006. — № 2. — С. 50.
6. Открытое государство: политико-правовое видение // Государство и право. — 2003. — № 5. — С. 60—68.
7. Колбасін Є. С. Державна підтримка автомобілебудування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Євген Сергійович Колбасін. — Х., 2011. — С. 5.
8. Гальчинський А. Обраним шляхом / Анатолій Гальчинський. — К. : Либідь, 1999. — С. 36.
9. Кругман П. Возвращение Великой депрессии? Мировой кризис глазами Нобелевского лауреата / Пол Робин Кругман ; пер. с англ. В. Н. Егорова ; под ред. Л. А. Амелихина. — М. : ЭКСМО, 2009. — С. 275—290.
10. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : монографія / Віктор Валентинович Городовенко. — К. : Фенікс, 2007. — С. 81.
11. Ручка А. Відкритість українського суспільства: етнокультурний вимір / Анатолій Ручка, Людмила Скокова // Розбудова держави. — 1998. — № 7/8. — С. 102—107.
12. Василькова В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации) / В. Василькова. — СПб. : Лань, 1999. — С. 57.
13. Сицук О. Яка етнонаціональна політика нам потрібна / Олексій Сицук // Віче. — 2012. — № 3. — С. 40—43.

14. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія / Лариса Григорівна Удовика. — Х. : Право, 2011. — С. 427.

15. Хардт М. Империя / М. Хардт, А. Негри ; пер. с англ., под ред. Г. Каменской, М. Фети-сова. — М. : Праксис, 2004. — 440 с.

16. Сорос Дж. Мыльный пузырь американского превосходства. На что следует направить американскую мощь / Джордж Сорос ; пер. с англ. В. Ионова. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. — 192 с.

Макаренко Алексей. Признаки права открытого общества: концептуальный подход.

Установлены признаки права открытого общества, а именно: первоочередное обеспечение прав и свобод человека и общества в сферах охраны здоровья, социального обеспечения, духовно-культурного и экономического развития, при условии минимального использования ресурсов; информативность взаимоотношений граждан; демократия; непредвзятость, самостоятельность и независимость правосудия; минимальная коррупция; мир, толерантность и равноправие этносов между собой. Подчеркнуто, что отображение этих признаков в национальном законодательстве зависит от уровня цивилизационного развития страны. Обосновано, что эти признаки должны быть закреплены в актах международного права.

Ключевые слова: открытое общество, демократия, международные отношения, признаки права, образование, права человека, ресурсы.

Makarenko Oleksiy. The features of law of an open society: the conceptual approach.

It is established the features of law of an open society, namely the immediate securing of human and society rights and freedoms in the area of health protection, social services, spiritual and cultural, and economic development, subject to a minimum use of resources; informativity of citizens relationship; democracy; impartiality; autonomy and independence of justice; minimal corruption; peace; tolerance and equal rights of ethnic groups. It is emphasized that the reflection of these features in the national law depends on the level of civilizational development of the country. It is proved that these features should be codified in the acts of international law.

Key words: open society, democracy, international relations, features of law, education, human rights, resources.